

НАША РЕВОЛЮЦІЯ 1917-1921

Крутий поворот. Як і чому Кремль був змушений визнати незалежність радянської України

29 грудня 1920 року Восьмий Всеросійський з'їзд рад односторонньо ратифікував укладений днем раніше Договір між радянськими Росією та Україною. Так Кремль нарешті формально визнав незалежність УСРР

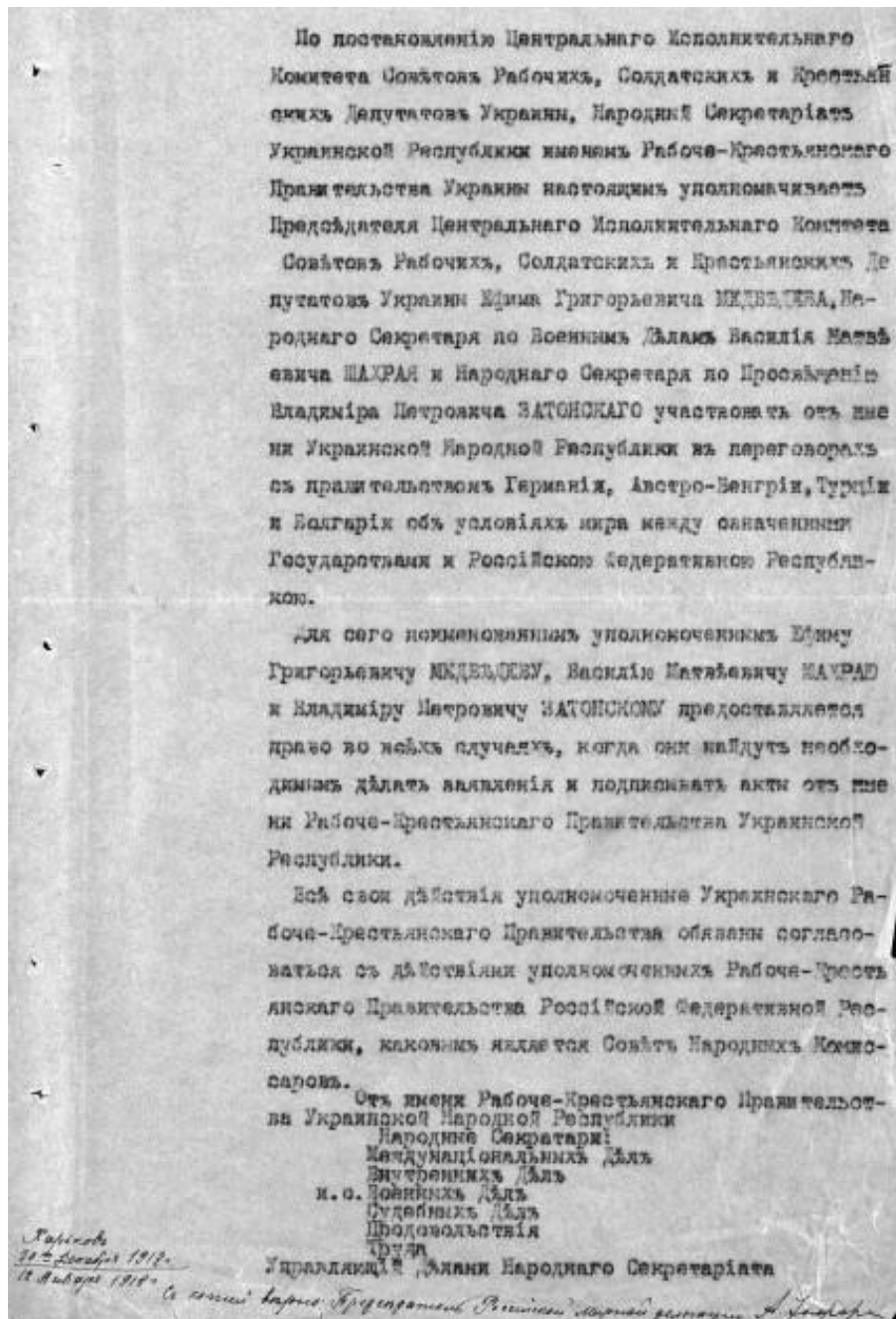

Геннадій Єфіменко

вівторок, 29 грудня 2020, 18:00

Створюючи у грудні 1917 року радянську Україну, більшовики проголосили її частиною радянської федеративної Росії. Власне, радянську УНР і створювали для протиставлення УНР справжній, яка визнавала Раднарком урядом лише Великої Росії, а не усієї Росії. Однак невдовзі ситуація з радянською Україною, делегацію від якої більшовики спробували використати на перемовинах з країнами Четверного союзу у Брест-Литовську, почала виходити з під контроль.

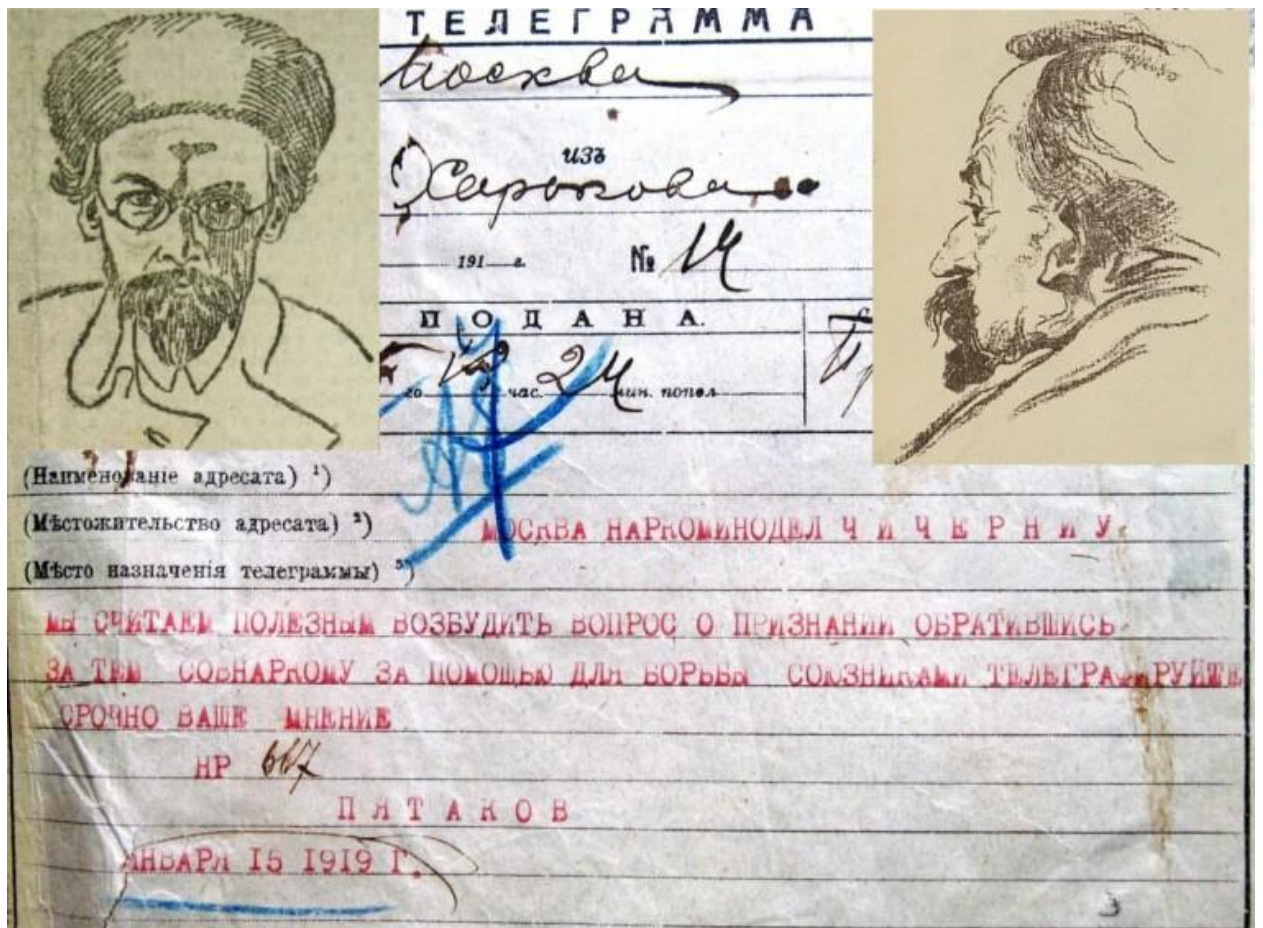
Копія мандату на ведення переговорів з країнами Четверного союзу, видана 12 січня 1918 року Василю Шахраю, Юхиму Медведєву та Володимиру Затонському урядом радянської Української Народної Республіки. (З російських архівів)

У радянській УНР вимушене обставинами **проголошення у березні 1918 року незалежності радянської України** почали вважати реальністю. У Москві такі погляди вважали небезпечними і тому і сам Кремль хоч і вітав радянську УНР, але її незалежності не визнав.

Після відходу червоних з України про небезпеку відокремлення вже радянської України у більшовицькому центрі пам'ятали і тому створену в липні 1918-го року Комуністичну партію (більшовиків) України Кремль навіть формально не наважився означити окремою партією – КП(б)У постала як **обласна організація РКП(б)**. Однак вже несподівана для Кремля популярність національних гасел спонукала їх повернутися до «національної» оболонки – опановувати Україну більшовики взяли під прапором проголошеного наприкінці листопада Тимчасового робітничо-селянського уряду України (ТРСУУ). 6 січня 1919, вже після переїзду уряду до Харкова, радянська Україна отримала схожу з РСФРР назву — Українська Соціалістична Радянська Республіка.

ТРСУУ із самого початку свого існування позиціонував себе урядом незалежної держави. Однак Кремль знову не наважився офіційно погодитися з цим, тоді як незалежність інших проголошених тоді радянських республік (Естонії, Латвії, Литва, Білорусії) він визнав майже одразу.

Аналіз документів дозволяє впевнено стверджувати: урядовці ТРСУУ сподівалися на визнання незалежності та прив'язували до нього ухвалення рішень щодо кордонів та деяких економічних декретів. Але сподівання виявилися марними. Не допомогло навіть пряме звернення голови ТРСУУ Георгія П'ятакова до наркома закордонних справ РСФРР Георгія Чичеріна, у якому необхідність такого визнання пояснювалася дипломатичними потребами – мовляв, це дозволить офіційно звернутися до Росії за допомогою як до союзника.

Колаж з архівного документа і зображень Георгія П'яткова (1919 р) та Георгія Чичеріна (1918 р.)

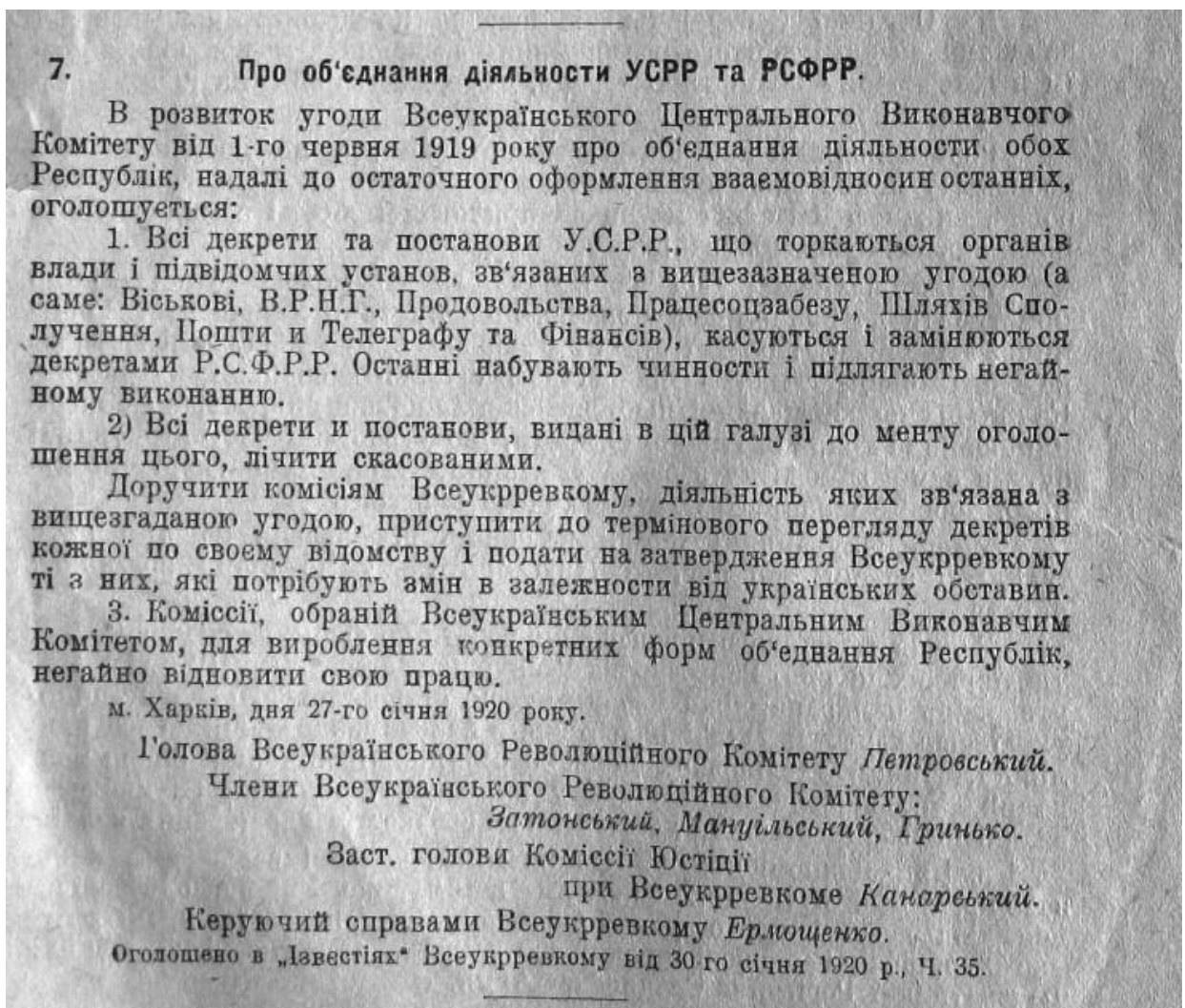
Попри невизнання з боку РСФРР, уряд УСРР продовжував позиціонувати радянську Україну як незалежну державу і мав реальну автономію в управлінні нею. Однак це не задовольняло Кремль, який вже у квітні взяв **курс на «злиття» України з Росією**.

Довести цю справу до кінця того року не вдалося і, головне, що згубність своєї «української» політики усвідомили у Кремлі. Тому вже в листопаді 1919-го було вирішено формально **зберегти українську радянську державність**, але жодним чином не розширяти державних прав УСРР, зробивши **поступки лише у національно-культурній політиці**. Водночас, щоб заручитися підтримкою українського суспільства, більшовики публічно почали говорити про незалежну радянську Україну. Власне, відвоювання України у денікінців вони почали під гаслом **"Хай живе вільна незалежна Радянська Україна!"**.

Такі гасла знайшли жвавий відгук у багатьох українців як в самій Україні, так і серед емігрантів, в тому числі і колишніх очільників УНР – Михайла Грушевського та Володимир Винниченка, які у боротьбі Кремля з

Петлюрою прийняли бік більшовиків. Ті гасла дозволили залучити на свій бік і керівників наймасовішої станом на кінець 1919 року української партії – Української комуністичної партії (боротьбистів), які у березні 1920 погодилися на злиття У КП(б) з КП(б)У. Та, попри реальну зміну курсу в національно-культурній політиці, усі державницькі гасла були лише красивими словами. Реальність була цілком протилежною.

У 1920-му вже й мови не було про Український фронт чи українські армії, **які формально існували в першій половині 1919 року**: військова справа була суворо централізована. 27 січня 1920 року було ухвалено постанову Всеукрревкому «Про об'єднання діяльності УСРР та РСФРР», якою скасовувалася вся попередня законодавча база УСРР. Тепер все мало працювати за законами РСФРР. І у цій же постанові йшлося про активізацію роботи з «об'єднання республік».

На початку лютого 1920-го року у Москві була створена «комісія з розробки питань федеративного устрою РСФРР», у якій місце України

бачилося рівним з уже наявними в Росії автономіями. І хоча для того, щоб «підсікти буферизм Пілсудського» російські дипломати ініціювали формальне відновлення Наркомату закордонних справ УСРР, реальних справ тривалий час там фактично не було.

20/II 1920

М. Ленін

Уважаемый Товарищ,

Манифест Украинского Правительства разо-
слан и передан в нашу печать. В нем подчеркивает-
ся вполне правильно! желание Украины заключить
мир с Польшей. Необходимым ^{и правильным} следующим шагом должно
быть обращение Украинского Советского Правительства
к Польскому Правительству с предложением мирных пе-
реговоров. А для этого необходимо, чтобы Украинское
Советское Правительство завело у себя Комиссариат
по иностранным делам. Почему то принципиально товарищ
Раковский и его товарищи до сих пор этого не хотят.
В представленных им тезисах говорится об отсутствии
Наркома ^у Украины, между тем для переговоров с
Польшей без этого не обойтись, да и вообще перед За-
падной Европой необходимо выступать Украине за под-
писью Наркомов. С товарищеским приветом

Лист Чичеріна до Леніна від 20 лютого 1920-го року з наголошенням на дипломатичній потребі формального створення Наркомату закордонних справ УСРР

Ситуація з Україною так подобалося Кремлю, що у квітні 1920-го він доручив питання з автономією Башкирії вирішити на основі українського казусу.

У травні 1920-го у Харкові IV Всеукраїнський з'їзд вирішив, що УСРР «зберігаючи свою самостійну державну конституцію, є членом Всеросійської Соціалістичної Федеративної Радянської Республіки». Назвою «Всеросійська» та згадкою про «конституцію» певною мірою приховувалася запланована ліквідація української радянської державності. Втім, факт залишається фактом – у червні 30 представників від ВУЦВК увійшли до складу Всеросійського ЦВК – вищого законодавчого органу влади радянської Росії. І Кремль – цілком, до речі, слушно, розцінював цей крок як констатацію входження УСРР до складу РСФРР. Адже після проголошення незалежності радянської України у березні 1918 таке трапилося вперше. Та й постанова від 25 листопада 1920 року про участь українських делегатів у роботі Всеросійського з'їзду рад, здавалося б, підтверджувала становище України як частини РСФРР.

— 772 —

Постановление Всеукраинского Центрального Исполнительного Комитета.

553. Об участии Советов рабочих, крестьянских и красноармейских депутатов У. С. С. Р. в восьмом Всероссийском Съезде Советов.

Выслушав доклад Президиума В. Ц. И. К. Украины о созыве восьмого Всероссийского Съезда Советов на 20 декабря и базируясь на постановлении 4-го Всеукраинского Съезда Советов, который проявил волю трудящихся масс Украины к федеративной связи с Р. С. Ф. С. Р., третья сессия Всеукраинского Ц. И. К. постановляет: Советам рабочих, крестьянских и красноармейских депутатов У. С. С. Р. принять участие в восьмом Всероссийском Съезде Советов.

Впредь до определения государственных взаимоотношений У. С. С. Р. и Р. С. Ф. С. Р., принимая во внимание, что 5-й Всеукраинский Съезд Советов собирается после Всероссийского Съезда, почему для данного момента делегаты от УСРР на 8-й Съезд Всероссийский не могут быть избраны на Всеукраинском Съезде Советов, каковой порядок Всеукраинский Ц. И. К. считает единственно возможным, Всеукраинский Ц. И. К. постановляет: выборы делегатов от рабочих, крестьянских и красноармейских депутатов У. С. С. Р. на 8-й Всероссийский Съезд Советов производить на следующих основаниях:

1. В срочном порядке созвать расширенные пленумы Уисполкомов в составе: а) Уисполкома, б) по одному представителю от Волисполкомов, в) по одному представителю от Волкомнезаможа и г) там, где имеются горсоветы—по три представителя, избранных в пленуме Совета.

2. Этому расширенному пленуму избрать делегацию на расширенный пленум Губисполкомов в количестве 5 человек.

3. Созвать расширенные пленумы Губисполкомов в составе: а) Губисполкома, б) делегатов от уездов (по пяти) и в) представителей от Советов в количестве один на 10 тысяч избирателей.

4. Этому пленуму избрать делегации на восьмой Всероссийский Съезд по норме, указанной § 25 конституции Р. С. Ф. С. Р.

5. Выборы закончить с таким расчетом, чтобы делегаты съехались своевременно в Москву, т. е. к 20 декабря т. г.

Харьков, 25 ноября 1920 года.

Председатель Всеукраинского Центрального Исполнительного Комитета *Петровский.*

Секретарь ВУЦИК *Кабаненко.*

Наступ Кремля у першій половині 1920-го тривав на усіх «фронтах». Наприкінці травня було заявлено про реорганізацію Наркомату у справах національностей РСФРР, де мало бути створено український відділ, який би відповідав як за українців у складі РСФРР, так і за УСРР в цілому. Щоправда, українська сторона бачила завдання українського відділу інакше, тобто на УСРР його дію не бажала поширювати, але все йшло до того, що її бачення має бути проігноровано. У червні 1920-го УСРР була змушена делегувати до такого відділу своїх представників, які, щоправда, вже у Москві «тягнули» з організацією відділу

Такому наступу на українську радянську державність лише додавали сили літні (до середини серпня 1920 року) успіхи у війні з Польщею та УНР Петлюри.

Агітаційний плакат більшовиків 1920-року

Українська сторона була змушена навіть приготувати проєкт зміни Конституції УСРР, у якому було положення про те, що «УСРР входить на основі добровільної згоди, котра може бути в будь-який час змінена сторонами, що домовляються, до складу Російської Соціалістичної Федеративної Радянської Республіки та має своє представництво у всіх федеративних органах». Тобто бачимо, що поступаючись тискові Кремля, управлінці УСРР погоджувалися на входження республіки до РСФРР, але при цьому намагалися залишити за собою формальні державні права, зокрема право виходу радянської України зі складу Росії.

Хто зна, якби воно сталося, якби наступ на Польщу і далі був успішним чи було укладено вигідний для Росії мир. Але ситуація змінилася – польсько-українські війська перейшли у контрнаступ. Та й взагалі у вересні 1920-го справи більшовиків в Україні склалися не кращим чином: **із Заходу – Польща**, з півдня – Врангель, **в самій Україні – масовий повстанський рух**. Фактично становище було несприятливішим ніж у квітні, коли, власне, почався перший **наступ українсько-польських військ** і незабаром червоні залишили Київ.

Агітаційний плакат більшовиків

Здавалося ще б зусилля і.... Тим більше, що цього разу до названих негараздів додавалися наслідки неефективного управління Україною, через що серед самих українських радянських номенклатурників зростало незадоволення визиском України. У внутрішньому листуванні неодноразово йшлося про ігнорування Кремлем українських потреб і безправність українського уряду, який без окремого на те розпорядження центра навіть маршрутного потягу не мав права сформувати. Така централізація вилазила боком і Кремлю – доходило до того, що вказівку на надання дозволу формувати українським органам влади маршрутні потяги з продовольством був вимушений ініціювати своєю директивою безпосередньо Володимир Ленін. Це засвідчувало неефективність надцентралізації.

Навіть минулорічний централіст Християн Раковський раз пораз почав вимагати в Кремля більше прав для радянської України. Зокрема, у середині жовтня у листі до Леніна Християн Раковський наголошував: *«У нас складається враження, що Україну систематично ошукують»*. А 25 листопада 1920 р., незважаючи на те, що подібний досвід весни 1919-го був суворо засуджений Кремлем, керований Раковським Раднарком УСРР ухвалив рішення добиватися відкриття власної фабрики для друкування паперових грошей.

551. Об открытии в Харькове фабрики по заготовке денежных знаков.

Принимая во внимание все возрастающие потребности украинских органов в денежных знаках—с одной стороны и невозможность их своевременного удовлетворения, как показала уже 10-ти-месячная практика, из одного московского центра—с другой стороны,—Совет Народных Комиссаров постановляет:

Предложить Уполномоченному Наркомфина войти через Народный Комиссариат Финансов в Совнарком РСФСР с ходатайством об открытии в Харькове отделения фабрики заготовления расчетных знаков, как подсобного органа по удовлетворению украинских нужд.

г. Харьков, 25-го ноября 1920 года.

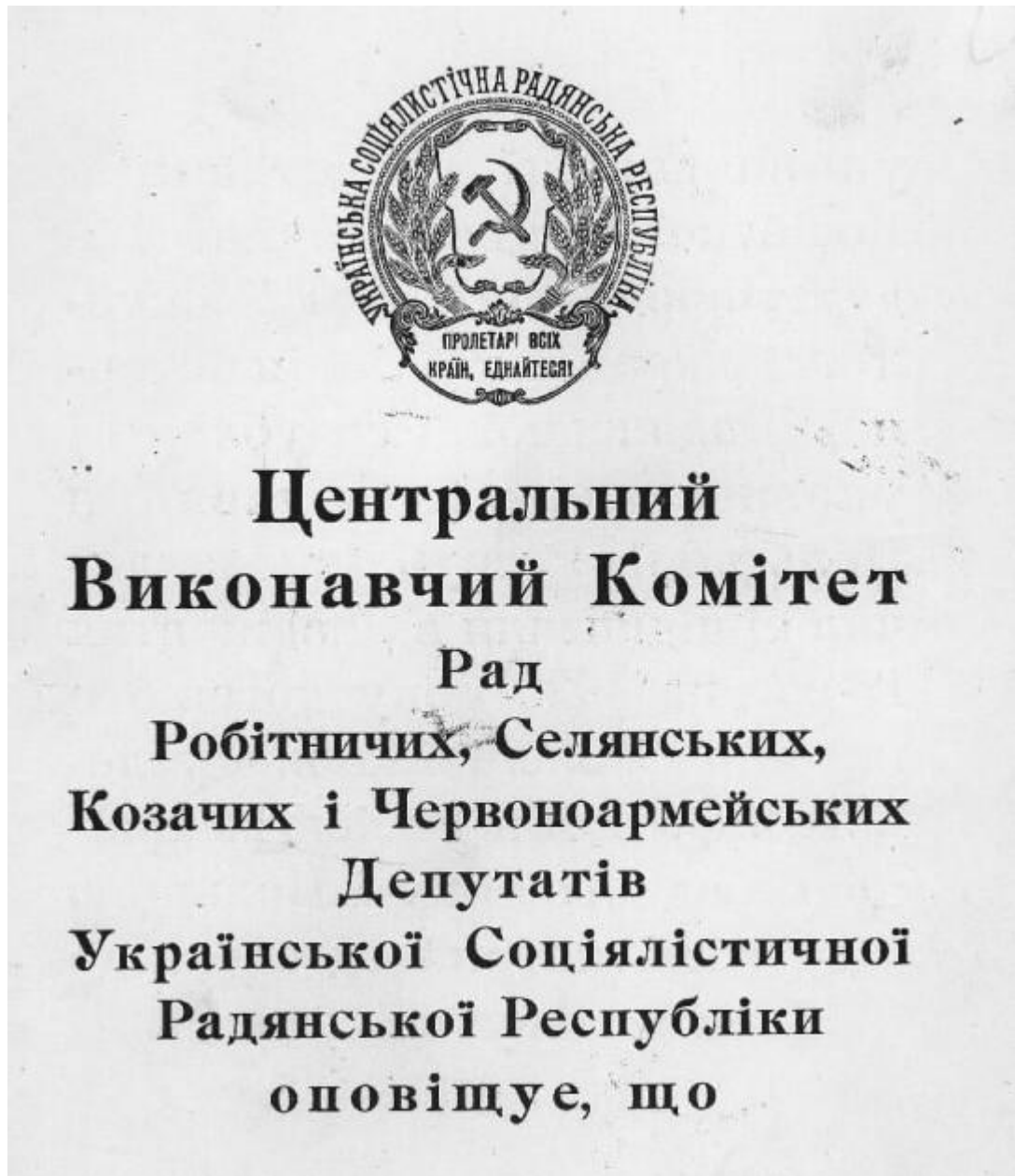
Председатель Совета Народных Комиссаров *Х. Раковский*.

Врид. Управляющего Делами Совнаркома *Н. Черверзев*.

Секретарь СНК. *Ахматов*.

У Кремлі врахували як зовнішні обставини, так і настрої радянських працівників і були змушені йти на поступки — десь короткотермінові, а десь триваліші. Наприкінці вересня – на початку жовтня була **ухвалена**

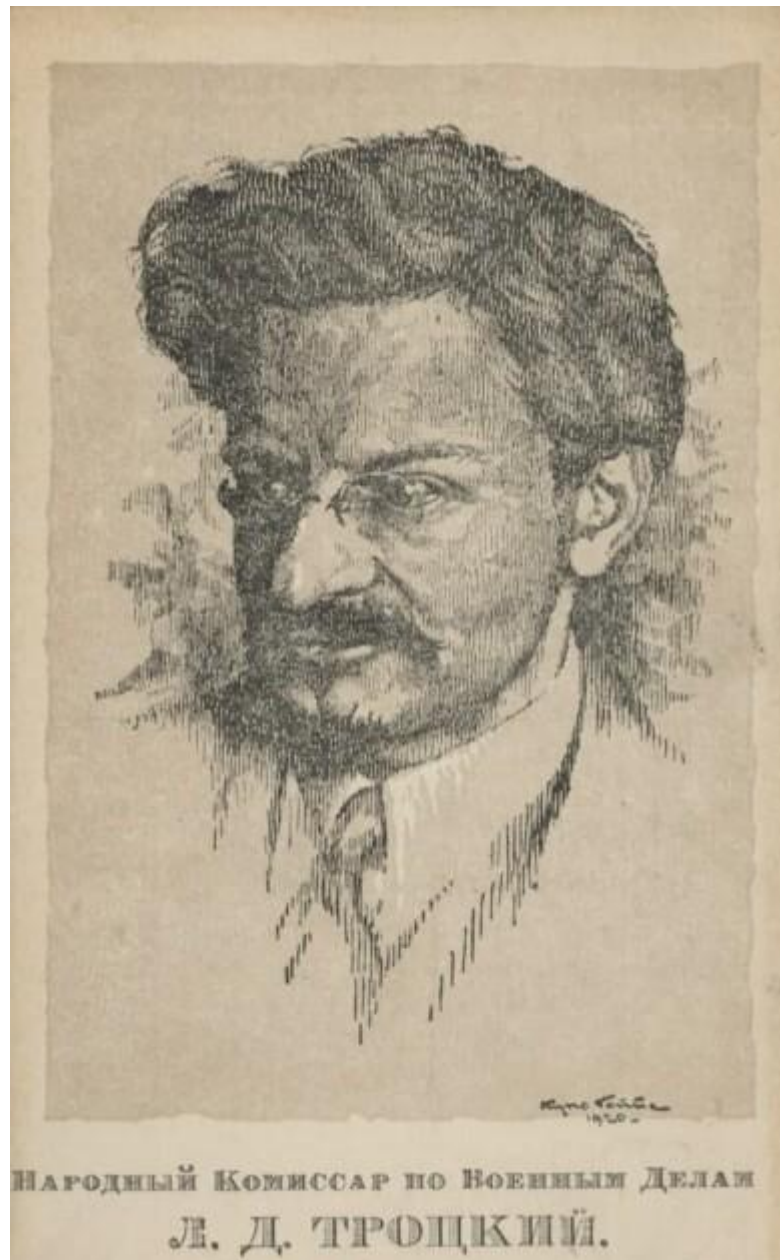
угода з Махном, яку було порушено одразу після перемоги над Врангелем. 12 жовтня було укладено перемир'я з Польщею, у якому радянська Україна була зазначена однією із сторін. Це був обдуманий дипломатичний крок – таким чином відсікалася можливість участі в переговорах союзника Польщі – петлюрівської УНР.

Перша сторінка з ратифікаційної грамоти прелімінарного договору з Польщею

Щоб укласти твердий мир з Польщею та якимось чином виправити економічну ситуацію, у Кремлі вирішили нарешті таки формально визнати незалежність України та надати їй деякі повноваження в економічному управлінні, адже характерна для більшої половини 1920 року централізація не виправдала себе. Головним промислом надання

реальних управлінських прав Україні у Кремлі став Лев Троцький, який і поставив 2 листопада це питання на засіданні політбюро ЦК РКП(б).

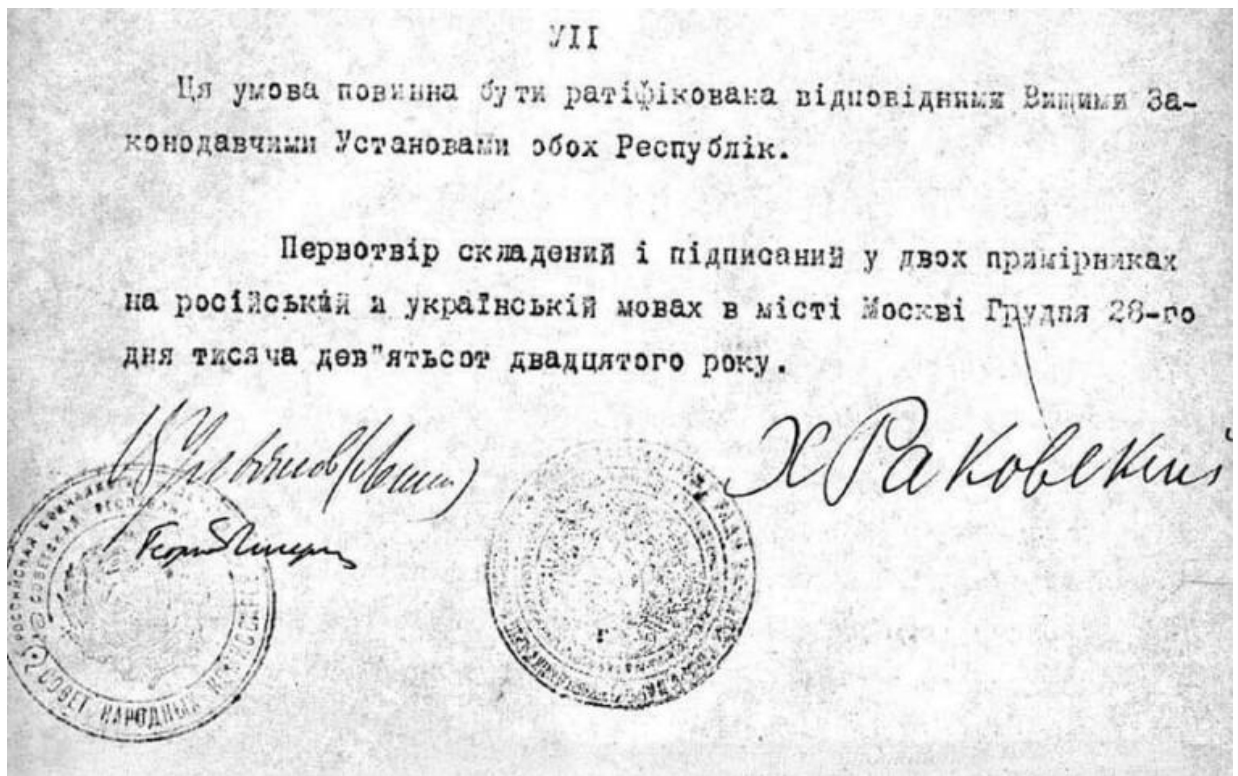
Троцький, 1920 рік.

З «міжнародного» боку ініціатором став нарком закордонних справ РСФРР Георгій Чичерін, який у датованому 30-м листопада листі до ЦК РКП(б) писав: «У Ризькій угоді ми визнали формулу незалежності України, а між тим IV з'їзд Українських рад висловився за входження України до складу РСФРР. Це було до укладення Ризької угоди, котра зобов'язує нас визнати окремішність України.» І в кінці заспокоював Кремль: «Фактично нинішні взаємовідносини можуть залишитися без змін, але їм потрібно надати форму союзу двох держав замість союзної держави».

Після розгляду відповідного питання на пленумі ЦК РКП(б), що відбувся 7-9 грудня 1920 року, було вирішено «доручити комісії із т.т. Чичеріна, Каменєва, Раковського розробити і внести в ЦК проект постанови про врегулювання міжнародних і правових відносин між РСФРР і УСРР».

Українська сторона поставилася до підготовки договору з усією можливою серйозністю. Вже 13 грудня вона ліквідувала згадане вище представництво при Наркомнаці – мовляв, ми ж маємо бути рівними з Росією, а не з автономними республіками у її складі. А далі почалося опрацювання проекту договору. Зокрема, завдяки наполяганням української сторони до наявного положення про те, що «об'єднані Народні Комісаріати обох Республік входять до складу Ради Народних Комісарів Російської Соціалістичної Федеративної Республіки і мають в Раді Народних Комісарів Української Соціалістичної Радянської республіки своїх уповноважених» в кінцевому варіанті Договору було додано вкрай важливе для УСРР «яких затверджує і контролює український ЦВК і з'їзд Рад».

24 грудня розроблений комісією з участю Раковського проект Договору було розглянуто на пленумі ЦК РКП(б) і з його назви було вилучено слово «федеративний». Договір було складено двома мовами – російською і українською – і після узгодження в основних наркоматах РСФРР підписано 28 грудня 1920 року. Повна його назва лунала як **«Союзний Робітничо-Селянський договір між Російською Соціалістичною Федеративною Радянською Республікою й Українською Соціалістичною Радянською Республікою»**. З російського боку його підписав Г. Чичерін як нарком закордонних справ та В. Ленін як голова РНК, з українського — Х. Раковський, який об'єднував у своїй особі ті ж посади в уряді УСРР.

Довгоочікуване українською стороною формальне визнання радянської України містилося в преамбулі Договору, де йшлося про взаємне визнання незалежності і суверенності обох договірних сторін. У пункті другому йшлося про те, що «з самого факту колишньої приналежності території УСРР до колишньої Російської імперії для УСРР не впливає ніяких зобов'язань відносно кого б то не було» і, відповідно, й відносно Росії. Зрозуміло, що це стосувалося і кордону між УСРР та РСФРР, який загалом усталився у квітні 1920-го **з переходом Шахт та Таганрогу**, а у серпні уточнений передачею станиці Луганської до складу України.

Згідно пункту III цього договору з метою кращого функціонування союзу двох незалежних держав об'єднаними оголошувалися такі комісаріати: «1) Військових і Морських Справ, 2) Вища Рада Народного Господарства, 3) Зовнішньої Торгівлі, 4) Фінансів, 5) Праці, 6) Шляхів, 7) Пошт і Телеграфу». Реально повноваження української сторони у сфері діяльності названих наркоматів відчутно збільшувалися, бо при Раднаркомі УСРР створювалася посада Уповноваженого кожного з них і колегія, через яких і провадилася діяльність в Україні, тоді як раніше ці сфери керувалися напряму з Москви.

Наступного дня, тобто 29 грудня, після виступу Х.Раковського з обґрунтуванням потрібності цього Договору, він одноголосно і без жодного обговорення був ратифікований Всеросійським з'їздом рад, який саме завершував свою роботу у Москві.

Довгий шлях до формального визнання незалежності радянської України завершився. Шлях до реальної незалежності лише розпочався і розтягнувся на 71 рік.